

АЖЫЛЫ ЧҮГЕ ЫЛГАЛДЫГЫЛ?

Отчёттар болгаш соңгулдаларың чоруп турар үеде Аш-чөм программанын шийирлээринин оруктарын бижирмачылар сайгарып көр, ону чедип алыр-биле девискээр, күш-ажылчы коллективтер бүрүңгө чүгү кылдыр тургустун тургустун СЭКП-нин XIX Бүгү-эвилеа конференциясынын хүлээн алган доктаа-лында айткан. Бо дугайында ажыл-чарлыг, шыгымы негелдеди, шүгүмчүлдеди болгаш бот-шүгүмчүлдеди чугаа «Барык», «Шекпээр» сохостарынын Бижиктиг-Хая, Сут-Кажал сүт-бараан фермаларынын коммуни-стериниң отчёт-соңгулдалыг хурамына болган.

Бижиктиг-Хая — Барык-Хемчак районунда сүт бугурун, ону күнүстө сазар коа фер-малары. Бо чылдың эгизинде бээр коллектив плазын даа-галын ай, кавартаа аай-биле үлүгүдүт күүстелген келген. Он ийини беш чылдың үшүк чыл төнөргө чедир ам үш ай ажыл үе артык. Санаашкын-вердан алырга, плазынга 100 ажыл тонна хире сүт чедес, ону сохостун девискээринде хуузуна мал туруп турар замаатылардан саржаг сат-тып дугулар арганы хере-гээрин дугурушкан.

Партбүдүктүн удуруткучу Даныс Сарыгдар мында 8 ко-мунистича чалгызы-даа пла-нарын күчүстөп турарын от-чёттуг иштелигини эгизинге чүтээлдээ-даа, болууну бо-лаш өске коммунисттериниң тус-тузунда аарыгын тодарай шүгүмчүлде кылбаа. Партия-ның иштини ажылы, берген даалгаларын коммунисттериниң күчүстөп турарын, кол-лективтер чөвүлүш, хой-ни-ти, организациалары калчаар удурутту турарын иштелигини айткан.

Бот-оругла-чарыга болгаш бот-ахшалаанынчыкче шил-чээ амыг үс-таадаа эконо-миктиг өөрелдегин, чарышты коллективтер калчаар органи-заацияны, оң азыггыт сал-дарын өжүктөп-биле холбоп чугаалар турган. Оонашкан ажылчы кызымк кижилер

багай болганымда сүт саа-лазы хуа санында, эвээж-орарын коммунист Адын-кис Хертек, ийек каларымы Ми-хал Сарыгдарын шүгүмчү-лээн чөптү. Ажылдап тур-рар кижилерини амыдырал-чуртталгазынга таарымчалыг байдалар тургустунмаан. Ас-томагазын ховар келеринде амыдыралын хүнүнү-бе район төвү кырып, хаб болгаш өске-даа чугаала херегелде-ни баарынын сазар ужура таваржип турар Кышка узур септеге ажылдарын, чурт-таар дымтаанын таарым-чалыг байдаларын тургуза-рынче угаган партия органи-зациянын оралажымчы-иништары халас барбаан. Фер-манын төвүнде кызыл-бууш, маганын, соловья, урутар са-дын туруп, ажылдаа кир-ген.

Экономиктиг өөрелдегини азынчы келер азынчыне партиянын кичээлини сыйып коллегияны түнелдеди, аттестацияны эрттирер, чам-лык санаышчылар, калачар-ларга класстарын тынскан. Сохастарын организациалар, ону түнел турары багай эвес. Эрткен чылдың түнелде-лик, тус черини уксаалыг ийек бүрүзүндө Салбахай Саа, Бичитмаа Саа ийи му-ажыг к сүтү сагга. Олар-нын үлестерин элдерин өске эл-өөр оралажып турар.

Парторганизациянын уду-рутту-биле коллектив төв-лөдүн, профивел, комсо-мол организациаларын амы-дыл азын эжжээ. Эс тургу-туушкунун негелдеди дүңдүр коммунист бүрү-зүң ажилда замаатыларын бот-кисинден кижини бүрү-зү планарын доктамаа ажыр хүсүлди, өскөргө удегир-жиз көрүзүп, келген. Ук ферма ларышка тынскан бо-луп, СЭКП райкомунуң рай-

нап турар. Партия хүрээ-лени эсиреринче хол ки-чээлени салып, СЭКП кежи-гүмүгө 3, оң кандидатка 2 кижи кирип алган.

Даныс Сарыгдар, хура-ларга олуржуу-биле өйлежир турган чамдык коммунисттериниң иштелип болгаш ийи-тивчи чоруп сөөлү үеде азын-белээ. Коммунисттериниң от-чёттары хура санында амы-дыралын тургустунмаан. Ажыл-чарынын ажылдарын, чурт-таар дымтаанын таарым-чалыг байдаларын тургуза-рынче угаган партия органи-зациянын оралажымчы-иништары халас барбаан. Фер-манын төвүнде кызыл-бууш, маганын, соловья, урутар са-дын туруп, ажылдаа кир-ген.

СЭКП кежигүмүгө канди-дат, анык санын Вячеслав Монгуш хол-биле кылар ажылдарын механизастар, инетик уксаалы, элдериле-ниң экижидер, мал ажылыче кирген аныктарын бажын-кис хире хандар, кышка узур ферманын септелген дүргөдөр таланы-биле бо-далдарын чугаалаан. Сохос-тун директору И. С. Изам-Сүрүңү Кызыл-Мажаалык сохос төвүнде дайыг көжү-рерин Рамса Монгуш негез.

Партия эге организациа-нын секретары Т. Д. Саа-нын база катал соган.

Сут-Кажал сүт-бараан фер-манын коммунисттериниң тургалыг СЭКП обкомунуң секретары А. К. Кангай ки-ришкен болгаш чүгө чугаа-лаан. Аш-чөм программанын шийирлээринин коммуни-стериниң азынчыг ролун бе-дирерине кол кичээлени ол угаангай, келер чылдан эгелдиз, ферманын чалаан солуп, от-сегизинг тайгалар элдерине көжүп, малдын се-милтигенин экижидерин сү-мелзээ.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынык» корр.)

ЧУРТТУҢ КАМГАЛАЛ ЧЕПСЭЭ

СЭТА-нын корреспондентиниң айтырылгына кургаг чер шерининиң кол команданынчы, ССРЗ-ниң камгалал министриниң ораланычы Е. Ф. Ивановский харылаан.

— Ысче шериг негелтери-нин дайынчылары-биле бир дөмей, танкистер бистин-чен база онзагай чылгыч, чым-чак хамаарылгалыг болгаш ханы ынак. Оң чылдагыны чүдөп?

— Мен болаарымга, мында чылдагаан-ла хой. Хамыктан мурунда, танк шерини — се-рет чонунуң төлүдүр. Тан-кистин эрес-маадырлыг күш-ажылы, менээ бузуп көрү-нер, кончуг кадыг-берге бооп белген болгаш мындг хевээр артар-лаа ужураат. Ол маши-наларга болгаш механизир-ле, удегир, тузуга, көзө ажыл-агыйда ажылчыларын күш-ажылы-биле хей кезинге-де дөмей. Тайбың уде белин албан хаап турда, чамдык таарылгаларга, танкистерге дык улуз күштү үндүрер, угаан-болалды мөөнөрин не-гелтине бээр. Мынзыг болгу-лар: кыш, чыкылдаа соог, кыш хол-биле кан-шойну сегирип азыр берге. Ол-ла үеде сүт моондаларын эртер тактикте өөрелде чоруп турган болгаш танкын терен дөргөп ойлап дүжө бөтөн дийик. Ам канчаары? Тан-кист эрес-шүдүгү хөдөлүр апар. Ийиыг таарылгалар-ны чечин-лаа көргөн мен. Берге айде машиналарын окта-паш барган дайынчыларын чалгыс-лаа катал көрбөн бо-лган сагынып-лаа тур мен.

Харып чамдыкка танкызын амы-тынниң огуна-сөтүл-сөтүл, камгалал наалар болгай. Танк кезинге албан хаап турар составка күш-ажылга ханыл-шыла, коллективизм болгаш эш-өөрөк чорук, бот-ботта-рынга дуулажыр чагай чал-чыл хевелеттинин тургусту-нуп бээр. Ол дөргө бугу шер-инини — он чутуга дайын-чы мөзү-шындыр.

Танк шерининиң тургустунган төгүлү болгаш оң сайыра-лы И. Я. Ленинниң аны-биле, СЭКП-нин ажыл-чорудулга-ныла туруп холбоалыг. Ала-чуртун баштайгы танкызын «Эт Ленин» — составка дөш демисең» деп адаан болгай. Оң соода «Парик коммуна-лы», «Кызыл демисең», «Иль-Муромец» деп танкылар тыттып келгилээр. Ол симво-ликтик эртер белин чонуну өөрүшкүзү, хой-адын улам көдүргөн. Чонуну шыгжымак ала-хөргөтүн-биле туруп кылган кан-шой машиналар анык Кызыл Армиянын иле-гелди чөпсө болган.

— Ийет, танкистер ол иде-гелди Ала-чуртунуң Улуг да-йынынын чылдарында чайгы-лыш чон ылаптыг шыныткан. Силер ону дөргөн бир чылдын күнүндөн эгелдиз, сөөлүгү хевээр, чедир эртерин силер. Танк батальонун-даа, полку-даа командалап турган силер. Немец-фашисттик эменелчилер-ни тилээринге танк шерин-ниң кирген улуг-хуузуңуң

хөдөлгөдүрүшкө, үндүр төрөп-чидөөн немец танкыны кангы-ралыр сөөртүп алгаш, кара-кулак чок халдып ынай бол-ган. Бирээни төрөтпөт, чо-руулап шаг бооп чорган. Ол кан-шой машиналарын се-гиржиб алышканын ийи та-лаан — бистин болгаш неме-с солдаттар топтап хайгаарып көрүп турганнар. Ускүлөшкен бугалар-ла, доврак-дооку бурнуулап дигерген, танкы-ларын ичирбелдиг дугуларга кангырт-конгурт, кизирт-ка-зыгт кылдып дагжап турган. Ол ийи кан-шойну сегиржиб алышканын — чүгө ме-ханизмдериниң эрес, а ону бу-зуп кылган кижилериниң база шыгалады болган.

Он түнелди мындыг бол-ган: дайыннын ажиалы шы-лап чаап кааш, дөргөп. Дайынчы эш-өөр ол дөш а-жык көрүп байырап турга. Нехороших немец танкыны бистинге кангырааг сөөр-түп эгелден. Ийиан Нехоро-ших чөргөн харыг тур-ган. Киев чогуңга ол балыг-латкан. Подыштага мага-бууш соокка үжүткен. Германияга танкыга өрттөнгөн, а Чехос-ловакияга база катал балыг-латкан. Мыччала-лаа дйир артык болгаш дайыннын тын-лекчи бооп дооскан. Дайын-нын шаг мынзыг кадыг-берге оруктарын ажыр артып чо-рааш, танкистер дугурут тин-делеге чеккенер.

— Амыг үнөң күштүгү, нарын машиналарын башкаар-гы белем эес боор аз? Шер-игге чаа кээп турар анык-тарга, ылаптыг танк шерин-ниң солдаттарынга негеле, база чугажык, улуг боор аз?

— Ийе, чугажык, улуг. Танк шерининиң күчү күжүнүң үндүзүн оң чүгө бирги класстын техниказы-биле бол-ган боо-чөпсө-биле эки хан-дырттыгында эвес, а оң кол күжү бистин кайгамчык эрес-лидиз дайынчы танки-стериниң боттары болуп турар. «Дайынчы машинанын ажи-алы» деп ыра ирлажып тура-ры ышкан, танк шериниң ажиалы дөргө дайынчы эге коллектив болуп. Эң баштай-ла ол коллективке солдаттын дайынчы белеткеге азын-гышканын эгелээр. Бугу се-лектерге дайынчы белеткеди ден-деске белик болуп — эки-пажка «канчалыкшында» үнүп турар. Мычантап, бис өлчө чөгүрү кичээленин у-лаандырып турар бис.

Никитин-биле өөрелде-ли-жизилгелди ажылдап үнел-де, армияга албай хаап турган бугу үнелдиз дүргүзүлгө, пар-тийжи-политиктиг ажиалы белик денелге тургустанын-гын түнелдиз совет танкистер-нин эң ажи мөзү-шындалар хевирлеттир. Совет танки-стер Төзөө чуртунуң айттыч чок чөртүп, совет кижилер-нин тайбын күш-ажылы, со-паланынниң улуг чалап алышканын камгалат турар бис деп белик хары-салгын аки билдирер.

Чоннуң хереглел барааннары

ОРУЛГАЛЫГ БОЛДУВУС

Районнуң улутпур комбинатын амыл-ишчилери чоннуң хереглел бараанна-рын бугурун ийиладар, оң шынырын экижидер дөш сөөлү үеде чамдын хом-челерини ап чорудуп келген. Моң мурунда чылдарда чоннуң хереглел бараанна-ры бугурун таланы-биле райоңга хаманчон, республикага безин ийиладар, хомжулап турарларын өдүрүндө чоруп турдувус. Бо чылдын көргүзүлгөсүн чөпсө шөру болду. 1985 чылда бугуң чыш иштинде бугурун турган продукцияны амык ай иштинде бугурун турар апарывыс. 1985 чылдын дүргүзүлгө 16,7 муң рубльиң продукциянын бугурун турган болуурус, бо чылдын сес айларында 69 муң рубльиң баранын продукциянын бугуруурус.

Коллективтин үс-шөвөр амыл-ишчилери чоннуң хере-глелдин хандары-биле ме-бел аймаан база бугурун тур-рар. Мебел бугуруурус бис-тин ийи планамынын 10 хуузу ээлеп турар. Эрткен чылдарга болаарга, бугурун турар продукцияны ас-сортиментини 2 хевирге кө-вүдөткөн. Бо чылдын чонуну хереглел барааннарын 110 муң рубльге бугурун планын бис. Ол барааннарын ас-сортиментини ийи-бүрү — би-чини хемчээлдиг сөз, санай, үлүгүтүр, алтаар, комод бо-лаш посмыла чорудар хаар-жак...

Хереглелчилер-биле көрө-чарып ап турар бис. Бистин бугурун барааннарыны көрө-чарып районнарын хереглелчилер нитилелдери алгаш, сазып сайгарып тур-рар. Бо чылдын чарып алган көрөөвөс бугураа республика-ны төс хереглелчилер ийи-таалдарынче кылыдарыныс-ты чүдүрүп чорудуп турар бис.

Көрөң чарып алган хире-анна бугурун каан белин продукцияны чөгүрү үнелде албайн баар чалгыччылар база бар болгудаар-мы. Барык-Хемчак, Улут-Хем районнар-

нын хереглелчилер нитилел-дери. «УТКА 25 чылы» со-хостун ажиалын кооперация-ны бө чылдын эртер сес ай-ларында чалгыт бугураа алыр ужураат барааннарын чедир албайн бары. Илаалы «УТКА 25 чылы» сохостун ажиалын кооперацияны ча-гылып казын кылыларын албаан. Чоннуң хереглелдиге садыг ажиалчыларынчын ажиалчылар эвес чоруп бо база херчелеп турар-дыр.

Бистин бугурун турар про-дукцияны чон мында-ла көчүрү хереглелчилер турар бе-дире, үстүндө адаанын ра-боннарынчын мажынары ол хире ирас-таак чөргөдөр биттары албан-биле килет, бистин туза сазып ап тура-рын болаарга, ол бараанна-ра, мынзыг мажынарынга хереглелди кончуг улуг кире. Бистин-биле көрөөвөс садыг организациалары бө айты-рыгын чөпсө шыгымы өөп-нөп, чонуну хереглелдин бү-рүн хандар дөш тодарай төмчөдөрүн азыр чутула деп болаар мен.

Шынар — ажиалды көр-түчү дийир болгай бис. Ол-да чиге сөгөзөн сөс. Чөгүм-ла мычантап бистин казын-чы үс-шөвөрлериниң кылган

гын бүрүн шийгелди аптар болуурус, ажиалчыларын-нысчын ажиалып, чуртта-рында таарымчалыг байда-лар тургустунар.

Ам бугурун турарымыс чон-нуң хереглел барааннарын ас-сортиментини улам калба-рып болап турар бис. Келер 1989 чылда немей үш ас-сортиментини шийгөткөш, бугу-рун көрүп турар бис. Орус аптара (сундук), улуз-ка-дай, улугулаап каастап кыл-ган сонга пөзү азыр алы (карни) келер чылдын неме-жире билик бугуруучулар ажиалдарында таарымчалыг байдаларын тургузуп бээр дөш комбинаттын админис-трацияны, профивел комите-ди чамдык ажиалдарын чөрт-дүп келген. Сөөлүгү ийи чы-ларда чамдык тууларын кы-лыс, ажиалдаа киришкен. Каймынча-лаа ийи аал ишти чурттаар беш бажынын ту-ттувус. Туубу бугурун тура-рымыс Алар-Тит бөтинге сууружугаша өмөргө пункту-дуз, мажынын, ол ышкан 10 автомашина кирер гаражы, бифетти, бифетти-бууш кы-лымыс. Бо тууларга нити-яны-биле 540 муң рубльиң капитал салымшынын шийгелди алган.

Келер 1989-1990 чыл-дарга база-ла чамдык сору-галар салдыган. 6 автома-шина кирер гаражы, ийи аал ишти чурттаар үш чурт-талга бажынын база өг кы-лыр чаа чехти тууларын пла-да көрүп турар бис. Маана үндүрүп берген акша-хөргө-

Идам ООРЖАН.
Чалаанымнй райулетпур комбинатынын директору.

ЧОНГА ЭПТИГ КЫЛДЫР

Партиянын XIX Бүгү-эви-леа конференциянын шийи-тилерин боттандарына, аде тургустунушкуну херек кырында хандарына кижи бугурун үлүгүн ийиштирер апар. Ол шийтирлер-биле танымыл өргөш, кижи чүгү бодавас дээрли. Эрткен үнөң алаадаларына эгелдиз, ону көпталвазынын орунтарына чедип кончуг шык айткан боор-дур.

Чазартылгалар болуп турар харын. Ийи-чалга-даа бистини-де ийи-чалгыс бирократсыг удуруткучулар ам-даа бар. Амылчы чонунуң социал-э-кономиктиг болгаш угаан-бодап

негелделерин хандарда, хе-рек кырында чүкү кылырын ылаптыг сайгарар тургаш, олар нурут алаашканын кылып оорарын көргөш, хейде элчөк-сунар-дыр мен.

Амыг үеде машина-балгат баш ашкан. Автобустар док-таар черлерде багай-даа болза, сандаларын тургустан. Көзө черлерден келген кижи кайы үгже автобустарын чоруп турарын биле алыг дег би-жики чок. Чүгөп чен черлерде барын. Бар. Чөн чылгыр чер-лерге аарып-арыган, назы-лап-кыраан хандыг кижи кел-бес азыр. Ол чондо ийиштер сунуш тыыылбайн баар. Ну-

дунтар безин чок боор. Ийиге могап-шылаан кижилериниң дымжын черле боодаз эки.

Районнар вокзалдарга, ав-тобус доктар черлерге неас, көмпот, чок саздарын чүгө организастан болбазып? Оон ийи амыдыралдан каян-даа чарылбас, кижилериниң нуль-турлуг, арыг-силги талаа-рынга хамаарышкан айтыры-ларны төмчө албайн баар чо-руктар ийи-би. Арыгларын чөргө кижи тыйылбайн бар. Ча-даанамын Промышленна ку-думчугунаа, Кызыл-Мажаалы-ка Ойбактыскал куудумчугунаа, мында аэропортта, Ан-Довуран-

биле автобус аргынар, док-таар черлерде бө айтыг кончуг берге болуп турар.

Шаанда арбан даргазы кижи аалдар кезип, бугу чүвөни ай-тырып көр чүвө-ле болгай. Бо үнөң депутаттарын бө ай-тырыларын үрүм деп кө-рүп турары ол кижиле.

Борта чамдык фантыларын кирип көрөин. Чөсөтэ Ча-даана аэстанцияны 72 харыг Чинпа Ооржик-биле умужагы бердим. Ол Хөндө-рөй баар дөш. Автобузу кел-биз. Хүн диниң изиг турган. Кырган кижиге суг тиг бээр дээш, элээн бажынарны со-

таарыма амытпаан, ыттары база ызырап болду. Автобус доктар черде ларби шооча-лы.

Ан-Довуран — Кызыл-Ма-жаалык аразында автобус док-таар черге даянгыштыг уга-бай арыгларын чөргө айтырып турганын дынчааш, чарыны-ган мен. Пассажирыр дыкы ыраң черге, хавак иштинде хараганнар аразыне халчыл турар.

Чоннуң негелде-хереглели-ге кичээлгэй ша мындыг ай-тырыларын шийтирлээрден эгелээр эвесеп?

Сарыглар СЕРИН-ООЛ.

Бажын бүрүзүндө 600 ки-лограмм сүт, 100 килограмм эгит болгаш ногаа алырын Усолдөк көзө суурун чурт-таачылар шийтирлээр.

Көзө ажиалыг продук-циянын артыкшыларын дугураарын херээж. «Рос-сия колхозтун бангалар че-ри-биле көзө суурун беш чус кодамы чарып алган. Ка-жан колхоз көзө чурттаачы-нын кодамын колхоз бугу-рутузунин бир көзө кылдыр көр бергенде, артык чүдүлөр көстүп келген. Ийи колхоз-тун ферманынга болгаш көзө чурттаачынын мал каяжанын-га бир дөмей сазып салып, малды ооралдырып, мал че-мин белеткери болгаш ону малга бээрин чалгыс аай бо-лурган. Ийиыг байлаа про-дукция даянчызын сонур-гадып, оон моон сонгаар ажи-

гыр чорун хөгжүдүп турар. Усолдөклериниң ийиштинде эконо-миктиг удуз бугураа, биле деткинген. Продукция даянчыларын мынд му-накчы механизаторлар бо-лгаш малчынар-биле кады адап турар.

Усолдөклерде нарын айты-рылар база бар. Саванын че-дишпези-биле чаа ногаалар-нын азын кезин үрелтип ту-рар. Колхоз чус доктарын садып алган, ону ол черин чурттаачыларыга өгүртер болгаш помидорларын дууза-ры-биле береш, айтырыгын мынар шийтирлеп алган.

Ам колхозтун бараанын Төлөттиге чорудар. Ийи-чала-даа маана ону сөөртү-нү дугайында айтырып тур-густунуп келген. Дүжүтү үс-түрүп ажаал алырга район-нуң белеткелчиз чедип кел-

Н. НИКИТИНИН ФОТО.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

МАНЕЖТЕ... АҢ- МЕН, МАЛ-МАГАН

Цирк уран чүүл-биле калса, калаа-даа ужуражыры солун. Ылангыч өөредип калаа аң-менин, мал-маганын көргө кайгамчык-ла ийни. Чокта чаа бистин чагыс чир чурттажымыс. Тыва АССР-ин алдарыг артизи Вавым-оол Оюн-биле ужуражып, оон удуртканы цирк бөлүтүн ажалынын дугайыг сонугураар арзагыг болду. Тыва улустун уран талантынын, аң-менин, сарыктарынын чонга көргүзүп, барыгалдыг чоруур база бир сураглыг коллектив олдур. Совет ширкти мастер-деринин бирөөн В. Тихонов Тывада кээп, өөредип алган сарыктары-биле делегейг эргип кезип чоруур билир бис.

Эде тургустуушкунуң чалгыны «Энелекүрүк» чогаалдыкты — бүдүрүлгө каттыжышканын база төдөлдө берген, программанын эде-хере көөрүнчө алба-дапкан. Цирк ам бот-орудга чарыдаже кирген. Оон-биле холбаштыр Энелекүрүк кургане чиринин хай саныг бөлүктөрүн удурткучулар.

Вавым-оол Оюнунд бичи бөлүт «Тываның аң-мени» деп номер-биле калаа-даа барганда, көрүктүлөр ону хүдүктөл-биле уткуп хүлөп алыр. Бөлүктүн удурткучу В. Оюн номер-лерин база-ла тывыгыр-сагыгыр-биле чаарткан. Бо коллективни көргүзүү ам мындаг: артист Вавым-оол Оюн көргүзүгү хомуска тыва аялалар-биле эгелээр. Оон үдөлгө-биле анык кыстар «Энелек күн-гашты» самнал үнүп келир, шаң-кентигезин кыгыраткан кам көстүп кээр. Оон шыдажыр аржажол алгашкыны кулак уок, «аза-буктары», «сүзенилерин» кыгытып, хамнал турда, оларын орунга «Хемчик» шолалыг сарык көстүп келир. Ол баштай хамныч чалгыны үнүп чедө бээр, борбак чыгыр апкан, оон хамнык шаң-кентигезинге үдөттирген, аажок коргуп, хойган чүве дег, маңап чо-руй баар. Залга адых часкашкыны диниреп-ле үнөр.

Дараазыда манеже ак-ак айттарлыг ийн кижж халдып үнүп келир. Ол болза В. Оюнун оглу-кеңи Эрес биле Олжир-дыр.

Элжир мурунда балет артизи чораш. Эрес Оюн айттыг халдып ора-ла, чанын үш согууну улаштыр-улаштыр адып үндүрүшөр, үш караны дөй алар. А. Элжир Оюн айт кырынга «Энелек шыгыраашты» таңылап чоруур. Оон кадында Вавым-оол Оюн хөмсөй-биле үдөп, дөвип самнаар.

Коргутт доостурун кайымы чорда, манеже аң-нар тие халчып келир. Баштай-ла төгерикти долгандыр халыкшап, дөрт сарык чыскаалдыг турунтар. Оларын чеди ай назылыг «Сат» деп шолалыг сымчыгаш арта халык-халып, оон соонда согу буттары-биле манеже долгандыр аян түдүп кылаштар. Оларын чүгө көрүктүлөр эвес, а ыяш ба-жында олурган эмирлер — көрдүдөң кижжикчилери база магадап көргөн олурарлар. Ийниң угааныг, чаражы чүү дээр силер. Ол ийн көрүктүлөрүн со-нуургалым дораан-на чаалап аптар, ону чаптаар, чаражынар.

— Сарыктарын өөредир кайы хире берген, өскө диги амытанардан. Ан-нарда мылаги чү? — деп В. Оюнд сонугурадым.

— Бо сарыктарын тып, салып алырынга Тыва АССР-ин Министрлер Чогулуниң Даргазы В. Е. Семенов дыка-ла дузалаан ийни. Уш бичи сарыкты «Дон-Терени» сохотун ала-гай бис. Көрүктүлөргө «ражол-ла тааржыр малдар ол. Оларын эң чаражы, шим-ченгир «Оюнчук» деп сарыкчыгаш. «Алаш» шолалыг дүкүр, селер, дүрүзү коргунчуг, дошкун. Эн-не талантыны — «Хемчик» шолалыг сарык. Аваалгыр, дидим, кашпа-гай.

Сарыктарын өөредир белек эвес, алларын аажы-чанын эки билдир, оларга мынак, шыдамын болуру дессировщиктен — малды, аңынын цирк уран чүүлүгө өөредир кижжиге негеттинер — деп, Вавым-оол Оюн тайылбырлады.

Бо бөлүк калаа-кала чорааны айтырдым. Барган-ча чери хой улус болду: Киев, Красноярск, Львов, Нижний Тагил, Кемерово... Даштыкы чурттага база баар соругалыг.

Тыва АССР-ин алдарыг артизи, ширктин база бир тыва бөлүтүн удурткучу Вавым-оол Оюн цирк уран чүүлүгө бараан болганын-даа бээр 40 чыл болур. Бодунун байлак дуржулазын олур Эреске дайындыг берип чоруур. Оон бөлүг өбүленин, салгал дамчып чо-рууру өөрүнчүг-дүр.

«Тываның аң-мени» деп номерин бистин республика-лык көрүктүлери база көргөн болза деп четкейлей маңап турар. Шынап-ла, ону көргөн болза.

Дартан-оол ЕНДАН. Журналист.

«БУЛАНЫГНЫҢ ЭДИСКИЗИ»

Чурукта Вүр районда «Булангыг эдискизи» хөмөй-тыгыт аңсамбикни киржикчилери. Бо аныктарныг уран талантынын хөмөйжилерин чокта чаа болган республика көрүлдөңгө чон магадап. Оларын аразында каргыраа-лар, хөмөйлөр болгаш сыгыртыр уран талантыглар бар болган.

Оларныг сыгыдынын сестери уран-чечен, көрүктүнүг сыгыш-сеткилин халдедип кээр. Сыгыды сыннар ажыр чаңгыланып келгенг. Ындыг күштүг хөмөй-сыгыттыг анын кижж катан-катан дыңнасазы келир. Ногаан сыннар, Тываның делегемери, олардан мал-маган, чайлагарда алдар аңаа чуруттар. Чаагай үнгөш, чалган тараалар чинди-челип чыгган шыкшап апар.

Ондар ОХЕМЧИНИҢ Фотозу.

XXIV чайгы Олимпиада сентябрь 17-де ажиттынар ОЛАР СЕУЛЧЕ АЯТТАНЫПКАН

УЛАН-БАТОР. Олимпий оюннарыг тиилелге чедип алы-рында аңаа аңаа-ла кирири чүгүл болганда бистер Сеул-дан дөрт чир медальдыг эеп келир боор бис дээринге бузур-турар бис деп. Моолдун национал олимпий комитетиниң даргазынын олакчылы А. Олжар чугаалаан. Ол моол олимпийчилериниң делегациянын удурут чоруур. Командада 28 спортчу бар. Олар спорттук беш хевиринге — хостуг хурешке, дзюдога, бокска, ча адарыг болгаш кара боо-лаарыг кирири.

Моолдун мегелери кончуг шыгар. Олар ийн медальды — бирээдин хостуг хурешке, эскезин — дзюдога чаалап алыр күндөдиг. Чин дөңгө Азиянын болгаш Европаның атлет-теринге удур багый эвес көргүзүлгөй болуп келген бокс-сөвлөр шаңжалдыг чанып келирин база-ла бодоп турарлар.

МОНТЕВИДЕО. Республиканың 15 эң шыгар спортчузу Сеулга эгелээр олимпий оюннарыг айттангы уругайг деле-гациянын составында кирген. Олар спорттук сес хевиринге маргынарлар.

Уругайының төлөөлчилери Олимпиадаларга шагдан бээр кирип келген, 1924 болгаш 1928 чылдарда ол чурттуң бүт бөмбүүнү командазы чемпион болган. Оон-даа эске чадишкынн тургулаан. Ычалаа-даа олар 1964 чылдың Олимпиадазында бээр үдө чагыс-даа медаль чаалап ап көрбүзүн. Бо Олимпиадаг бистер дыка эн белегенип ал-ган бис деп. республиканың олимпий комитетиниң прези-денти Хулио Мглине СЭТА-нын корреспондентизинге интервьюнуга чугаалаан.

Бо чылын бистин бүгү олимпийчилеринс дыка эн белег-кемдир эртен деп, ол уламчылаан. Уругай спортка улуг дузаны даштыны специалистер, ылангыч совет тренерлер чедирген. Амгы белегелге оларынч олуе улу болган. Бас-кетболга, хол бөмбүүгө болгаш бут бөмбүүгө ол чурттан нимадалар киришпес. Чылдаганы мындаг: олар шилиге маргылаалар үзиде чедишкын чок ойнаарлар.

МАПУТУ. Сеулга эртер олимпий оюннары делегейниң дүшүрүлүп чоруун чаарылыдарыгга кескү олууда ой-наар боор дээрин Мозамбиктин президентин Жозим Чис-сано мегелдиз. Олимпиада-88-тиң найысылалыгче ужулуп чорупкан бодунуң чуртунуң спортчуларыг ол чедишкын-мерин күзүс. Спорт — ол дээрге уластуны чокулашты-рынын болгаш оларын аразында тайыкныг бичылгалары-ныг кайгамчык чепсз болур деп, муруненин баштыгы чугаалаан.

(СЭТА).

ОЛИМПИЙЖИ МЕДЭЭЛЕР

Сеулга болуп эртер Олимпиаданың дугайын чырыдып, көргүзүп турар эң ки фото-чурутар конкүрүзүн Олимпиа-да-88-тиң оргомнети чарлаан. Аңаа профессионал фото-графтар-даа, фото-чуру тирттыр чар еренин чоруурлар-даа кирип болур. Маргылааларныг тускый өтөттөрүн каастанар, оларны чараш хевир киригенин амыглар 61 фото-чуруту тускый жюри шилип алыр. Оларныг иштинде эң ки дээр 11 фото-чуруту Сеулга бо чылдың декабрь 8-тен келир чылдың февраль 21-ге кедир болур улуг фото-делегелге салыр.

Чадаг-тергелер болгаш электромобильдер — Олимпиа-дын суурунга эржигириг бол чүүлери болур. Аңаа чо-руудар өртен төлөсө. Барын-ла 15 мун кижикиң бассейнер, дискотекалар, биллалар залдары, кинотеатрлар баары база-ла халас.

Чүүл-буру айтырылгалыг 320 арынныг спортчу спра-вочкин Венгрияда парлаттыган. Ында амгы венгр болгаш даштыкы спортчуларың — Олимпиадалар кирижикчилериниң дугайында информацияларны парлаан. Моң мурундагы оюннарын тиликчилериниң болгаш техниктиг түңнелдер дугайында сан-түңнөр база ында кирген.

Бо чылдың бо чайгы Олимпиадазы Англиянын эң-не ат-аларыг дзюдоини, 30 харыг Нил Адамска үш дугаар оюн-нар бооп турар. Москвага болгаш Лос-Анжелеске болулаан Олимпиадаларга ол мөңгүн медальдары чаалап алган. Ын-чалаа-даа баштай 71, а оң соонда 78 кг дөңкиг мегелер-биле хурешкен, ындыг медальдарын элеккенчиг болган.

(СЭТА-нын көрр.).

ЧАА ШЫДЫРАА КЛУВУ

Хоркүсүккөмүн шикти-рини ауттар Кызылга шыды-раа-шашки клубу октябрь 1-де ажиттынар.

Анаа чүгө шыдыраала-рыг болгаш шашкилеринге эвес, културалыг дышты-рынга таарымчалыг бай-далыг турдулар. Ойнаар залдан аңгыда, номчулга ороолу база турар. Анаа шы-дыраа библиотеканы, солун-нар болгаш журналдар док-таамал турар. Оон ылай-кинг сүтүг шай база садар.

Клубтуң каасталга ши-медези чараш, көрүштүг болур болгаш оон иштин ке-

зде арыг-силег тургузары көрдүдөң. Клуб телеви-зор болгаш телефонуг бол-тур. Анаа кээп ойнап дыш-тыкыны күзөннөр өртөктиг кирер: 1 рубль төлөөр. Клуб неделадын 4 хүндө ажал-даар. Среда болгаш пятни-цада кееженин 18 шактан эгелээр, субботада — 15 шакта, воскресенье өртөн-генин 11 шакта ажиттынар. Клубка сеансыларын, ужу-ражылгаларын, турнирлер-ин органиастап эрттирген.

Клуб бот-орудга-чарыг-ла ажалдаар. Кирген

орудгамың чартык кезин клубтуң каасталга шим-медезинге, шаңжалдарга бол-гаш дерялге база өскө-дө үүрмек чарыдаларга ажалдаар.

Октябрь 1-де 15 шакта клубун байырыг ажи-дышкыныгче «спорттук ол хевиринге ынак бүгү-ле улуг-биче кижилерин чаап тур бис.

Адресинс: Калинин ку-дучузу, 14, кв. 113. Теле-фон — 242-13.

Николай ОНУФРИЕВ. Клубтун директору, хоорай-нын шыдыраа Федерациязы-нын даргазы.

ӨРГЕ МАНААН САРЫ ЭВЕС

Ажыл-иште, амыралда четпестерин шүгүмчүлээр, чонга чарлаары дээрге бачыты аддарынын бир аргазы, эми болгай. Ычангаш Силерге бо чагааны иделге-биле бижип олур мен.

Херектин ужуру мындаг, Мергелдиз: чокта чаа эскен төрөн чери Каа-Хемге чо-рум. Чон-биле ужуражып чугаалаштын, хөөрөштим. Чон-нук өөрүшкүзү, хомудалын-лаа көрдүм, дындам. Каа-Хем терс болгаш калбак бол-гай, ону дүшкү-ла черинде кееж эвес. Бо уладала Дер-зиг-Аксинин парому-биле кееж олур мен. Менден эске-эр-херезеж, улуг-аңык улус-ла хой Оларын чугаа-соолун дындап, чамалыг кириж кан-кееж олурдум. «Кызыл туз» сохотун инек калыңлары-нын болгаш сарыктарынын эртенс 1987 чылдын бирги чартында эки ажилы дээр шалыктыгын, мактаканын билим. Бүрен-Аксини ферма-зын малчыларын дугайын бижип олурармын. Ол фер-ма «Кызыл туз» сохотун төвүнүг дүжүнда хем кееж шыкажытай, турар чери-даа тугула чараш чурумалдыг. Ийе харын, ол-даа канчаар, мында-ла-дыр. Эмин эрттер ойлуу, дээр кадал тургаш канчаар, хомудалынын утка-зынче доот киригити.

Бүрен-Аксинин малчынары эоткен чылды (теяны үстүндө айттым) бирги чартында эки ажалдааш, дыка хой кижж 30, 40, 50 рубль-биле шал-ныктылаан чүс-дир. Ол ша-наарда коллективниң хуралын чыгаш, шалыктың уластырын адыш, салаа басып санааш, кымын каш рубль-биле шал-наанын шут-ла хейүүч муру-нуга чарлап каан аан. Ажык-чарам үдө мында-ла болур ужурут. Санчыларын, инек калыңдарын калы шалыгы-лаа.

Чогум мычаш, актамын-лаа бөрбөз, хөкүк малчынар ону сөөлүлө бээр чүсө ыла-на, акша-тегерин банкыдан үндүртүмүн чүсө ылаан дээр. Ол хуралга аажок-ла амырал, аңаа дыштырын ийла часкал-часкап каанар. «Ынагынын бажын ий ки-зи» дээр шыкшап ол мычын шалыг шалыгча чедир чок, омаа чок.

Кижж челе бир-ле чүсөгө иделгенде мында шыкажытай, күжүр малчынар ол чартык мында маңап чаааш, ботта-рынын дүвүзүн сөткүлүн оожургалып, чыл төңүзүндө-ле сохотуусу дайырлар боор деп маңаанар. Сураг-ла, су-раг. Омаа хон. Он үш дугаа шалыг база болбаан. Чогум мында дидир, мындаг дидир

деп чугаадан дыңаарга, ол ажалдарын малчынарга бээр дээр сохотун бухгалтерия-зынын улузу банкыдан үндү-рүп алган сурагыг болган. Ычтан база Бүрен-Аксини фер-мазынын малчынары бодуң иделген, амырал, «ам-на ша-нал акшаысты даргаларыс дайырлар боор» деп мыда-мында чугаалажып, сүмел-ежип, айттырдым, пат-ла бол-ганар. Малчынар хөкүктер аян шалыг ажалынын дугайын кееж айттырар, сура-галар боор, аксы-боксу-даа кургаан, шылаан, «аксың чо-ваа — дында чолд» дээр шы-каш чүсө болган-дыр-ла.

Чаа чылдын эгелдеш, «Кызыл туз» сохотуу база-ла бот-акша-ланымнык, бот-орудга-чарыг-ла кееж кирген-не болдурам. Азы ол дээр мында кееж бе? Кас-сазында акша-тегерин эвээр болгаш ол малчынарын мын-чага чедир ыстадып, хомуда-дын келгенин ол бе?

Бо сохоту эртен чылын хай таразын база ажап ча-даан, ону чыгы мал амырал дойдан дээр чоржук. Азы ол таразын өртүз сохотун кассаның кирибей барга-нында мында болган бе?

Че, мындаг ирти, мындаг ирти бе деп төлөдөп турганмын база херек чок боор. Бүрен-Аксинини шалыг акша-ны маңап, дүвүзүр ту-рар малчынарыгга бээр кыл-дыр дузалажып көрүсөм.

Хай чоңу ыччалдыр меге-деп болур бе? Чон, сарыктар, кадарчылар анаа чеге алы-рыг көдүрбөз, бир эвес сох-отун кассаныңа, агар са-хотуа акша-тегерин чок бол-за, ажилчынарыгга аажы-биле, актым-биле чугаалаза, тайылбырлаза. Анаа-ла ша-нал чарлааш, мыч-шимиз чок баарга, чиктин конут шыка-жил, Страус эвес, бажын эл-ежип сүтүр мындаг куш бар чүсө деп дындаан, номаан мен. Мен боларымга, «Кы-зыл туз» даргалары, уду-рткучулары ычтанга мыкаш-тыр.

Эртен чылын Каа-Хем унууа ол фермагга малчы-нарын сохотун директору-нын төлөөлери чыгаш, чар-рыштын түнелдиге үндүрүп, ол коллективни мурунчалы-рын шалнаан, ыч-а-ычча акша-деп чарлаанан бээр, хемил куду та кееж хире сүг аккан, чылдын эделдери шаг-үзүз эртин-ле тур. Мактал-шанал дээр ычнал ол хуралга олур-гал, адыштарын эңиг-эңиг кылдыр часкап алгылаан мал-чынарын холтары ам сек-перей берген. А шаңал амырал мен аан. Бүрен-Аксинин мал-чынарынын сеткил-сагымын оожуктуруп, дузалажырынын улуу-биле дилдизин, эргим Мер-гелдиз.

Чок, ычча дыка айтырылар салып, бажым шыкшап канчаар мен аан. Бүрен-Аксинин мал-чынарынын сеткил-сагымын оожуктуруп, дузалажырынын улуу-биле дилдизин, эргим Мер-гелдиз.

Азы орус улустун мындаг бистин чигирлени бээривисти маңаар эвес, сыгырындаан чеге тоглап, курут барам. Ам тайгага чүгө киш-кулаа ар-кан, Оола уругларга бичи-варыны кылып бээр-биле чигирден арбыздып салып болурун аргазы бар ирги бе? Ким харылап, дузалап болу-ру?

Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ. Арыг-Ууру суур.

Улугер чугаазы бар шыкажы-гай: «аваанын үш чыл маңаар. Азы оон, азыаанын хуу-сазы ам-даа келбизин ол ирги бе аде? Бир эвес мында болза, ам-даа... азыаан, эртен чылдын июльдан бээр кайы хире үш эртен-дир моо-нар, бо чылдын июльда бир чыл дийик, аш сентябрь ай... Оо, ам-даа үш мында чедир бир чыл сес, чок сес эвес, он ай... Бир чыл он ай артан шыкажы! Азы маңаар бе чил? Өрге маңаар сары эвес, адез маңаар буга эвес. база элел аа?

Чок, ычча дыка айтырылар салып, бажым шыкшап канчаар мен аан. Бүрен-Аксинин мал-чынарынын сеткил-сагымын оожуктуруп, дузалажырынын улуу-биле дилдизин, эргим Мер-гелдиз.

Саяк ИДАМ. Кызыл хоорай.

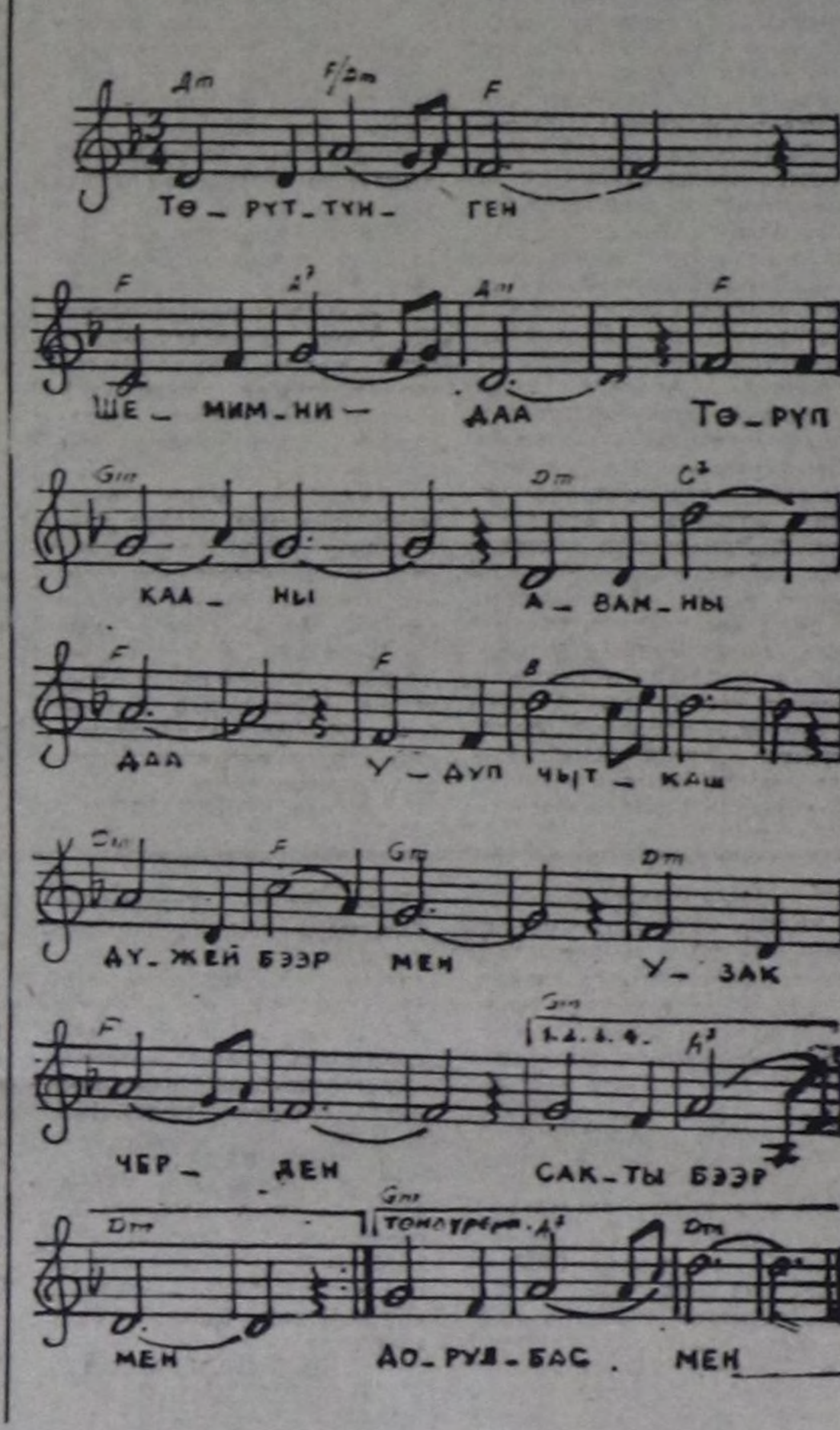
ИЕ ЧЕРИМ

Сөзү болгаш аялгалы

Анатолій МОНГУШУУ.

Төрүттүгөн Шеминиң-лаа, Төрүп каан аламын-даа. Удул чыткаш, дүжөй бээр мен, Узак черден сакты бээр мен. Чеди кара дамыра суун Чече сузуп кешпедим дээр. Чыжыргана, чогураазын Чып чигеш, пектес чордум. Ажы-төдүгү алазы бол. Авайымнык хеймери мен.

Чарашпайым, бээр кел дээрге. Часым чедө бээр-дир мен. Сезен ажып дөгөн авам Шени суурда биез хевээр Сагыш-сеткил чик, серек Шайын аартып олур-ла боор. Ием биле Шемин шыкшап Ийстерин дилдес мен. Кайызын-лаа буган чораш, Кадыг-бегзэ торулбас мен.

Көдээниң талантылыг кижилери ЫРААЖЫ ӨГ-БҮЛЕ

Бөмбүрөктө чараш черлер хай. Калаа-даа баарга, бодунун онзагай бузулганын база турар. Чижелдээр, Тожуну көрбөз кижж Тываны көрбөз өд дигир ийне. Ол шыкшап Хөндөргейин көрбөз кижж Чөөн-Хемчикти көрдүм дээр херэ чок шыкшап:

Кыгу-шыгы хөлбелчиндизам Хөдчөк чараш Хөндөргейин. Бо ырыны ыралаан кижж база ховар. Ажы-биле чугаалаарга. Хөндөргейин бойдуу-лаа, чону-лаа онза. Шынап-ла, үжүн чылдары ырлар-хааржакка ырлап өгө-дөз. Ырлар-Маалыр-оллаан бөгүтүг Сат Дамба-Доржу. На-дежда Куулар болгаш он-лаа өскөргө чедир кандыг ыраа-жылары он үнөөн дээр. А мен база бир ыраажыны, ха-рып-даа ыраажы өг-бүлени силерге тааныштырар боламын.

Хөндөргейин Багы биле Та-тьяна Саттарга ужурашканын бөгүтө чедир уттундурбай чор. Татяна Түлүшона — Маалыр-не. Ол ам-даа шенер-гин, анык болгаш авангыг көстүр. Ону ыры кырыпайы чорутур. Чаны база чыкык. Чөдө оон топтуг-томаанын болгаш биче сеткилин кай-гамчык.

Тана бичизинден-не салым-чаланым кижилер аразыг өскөн. Оон кырган-ачаы бы-заанынын боду кылып, анаа ойнавышаан, ырлап кижж турган-дыр. Оон дүңмэз Дес-ниже ам-даа өг-бүдө байыр-ладалаарыг бо-ла байыргылап бээр — аныктарга алыгпас, ажылаа база ыныг: бо-ла даарыган олар. А Тана уран чүүлге мыак болгаш сес класс дооскан соонда клубка масо-виктеп өгөлдөн. Амыгга чед-ди уран чүүлден салыныма.

Татяна 1972 чылда ишти-ки херектер ажалдакчылары-нын Москвага болган урам чүүз көрүлгөзиге киришкен. Анаа «Бай-ла-Хемчиния» ырааш, лаурат атты алган. Оон соонда, 1977 чылда, Но-восибирскке Бүгү-эвэлел кө-рүлгөзиге база лаурат бол-ган. Тийелдигин 40 чылдан тураскааткан болгаш эртеп чыгып болган фестивалыгга база лаурат болган. Оон ыраажыны бо бөдөк аттар болгаш шаңжалар теречилеп турар.

Улаусту ырларын неште-ренинге оон кирип турар улуг улуг. Ылангыч анык-тарын өөредиринге хай үнү чарыгал келген. Школа-лары безин чыып алгаш, ырларын өөредип, ырларын аргаларын тайылбырлаан турар. Школагы Чойганмаа Сарыктарын бодууг ыраажы бодуу шынары каступ келген.

Чокта чаа республиканың аас чогаалы чыып чораш комиссары Саттарын өг-бү-лөзиге база ужурашкан. Ы-чан оларын салымынын өө-ренип көргөш, оларын алы-ларын Наташанын уран чүүз школазынга өөренири. Сер-гей биле Розанын уран чүүз үчилдешинге өөренири ст-мелдеш. Беш харыг Дарылаа база талант бар хире, ону тү-гүзүп хайгааралар өг-бүленин кеежүктеринге сүмел-ежис. А Олег дээр огуу уран чүүз үчилдешинин артистер бөдөткөз салбырында өөренип турар. Уругларын ачазы Багы Биринейоолу база ыр-лаар. Аңаа биле азынанын иделен ырлар болганын уруглары база ырлаарын со-нуургалдыг болган хире-дир. Оларнын чүгө ырларын эвес, өөрениринге болгаш ка-рум-чүрүм талазы-биле бээр үдөлгөдө аажок.

Уран чүүлүн бүтү хевир-лерин чонга негелдир бол-гаш сайырадыр хүлээлгел-бис. Ол соруганы кижж бүтү-зү — өг-бүдө болгаш коллек-тив буртуз ботаналар ужу-рут. Ычангаш ыраа кирген Хөндөргейин бо Саттарын үдөлгөзиге эдери чугула.

Давар МОНГУШ. Улусчу чогаалдыг болгаш культура-чыры-дышкын ажалынын эр-тем-методиктиг төвүнүг килдиз эргеленим.

